

УДК 330.8

М.О. Уперенко**ІСТОРИК-ЕКОНОМІСТ С.Я. БОРОВИЙ**

У статті представлені напрями наукової діяльності та внесок у науку С.Я. Борового. Охарактеризовані риси особистості та життєва позиція вченого.

У строкатому повоєнному колективі викладачів Одеського кредитно-економічного інституту особливу увагу привертав один чоловік – скромний, мовчазний, внутрішньо відособлений, з якоюсь ледве помітною на обличчі тінню здивування з приводу того, що відбувається навколо. То був професор С.Я.Боровий. У 1956–1957 рр. він читав нам, студентам, курс історії народного господарства СРСР і зарубіжних країн. Лекції були змістовні, рівні, але зовсім беземоційні. Ці ж якості лектора

простежувалися й у відносинах зі студентами та викладачами. Йому не властиві були афективне панібратство, грубе підлаштовування, захоплено-повчальні інтонації деяких викладачів ідеологічних кафедр. У спокійній діловій обстановці проходили заняття, засідання студентського наукового гуртка, консультації, відвідування археологічного музею. Він постійно цікавився історією рідного міста, писав про нього, шукав і знаходив нові архівні документи. Одного разу в ході екскурсії по історичних місцях, перебуваючи в сотні метрів від нашого інституту, ми дізналися, що стоїмо на залишках фортечної стіни міста Хаджибея і що план цієї фортеці професор розшукав в одному з центральних архівів. Пізніше, в середині 1960-х років, вже навчаючись в аспірантурі за фахом – історія народно-

го господарства, я ближче познайомився і з біографією свого наукового керівника, і з широтою його наукових інтересів.

Народився С.Я.Боровий 30 жовтня 1903 р. в Одесі, у сім'ї службовця. Середню освіту здобув у комерційному училищі. У 1920 р. вступив на юридичний факультет гуманітарного інституту, перетвореного в 1921 р. на Інститут народного господарства. У період навчання працював науковим співробітником історичного архіву, а пізніше науковим співробітником бібліотеки. Навчання закінчив у 1924 р., отримавши кваліфікацію юриста. У 1927 р. С.Я.Боровий вступив до аспірантури при Одеській центральній науковій бібліотеці. По закінченні навчання, у 1930 р., представив дві кандидатські дисертації: з бібліотечної справи і з економіки. У 1937 р. С.Я.Боровому був присвоєний також ступінь кандидата історичних наук.

У 1940 р. в Інституті історії АН СРСР вчений захистив дисертацію «Нариси з історії євреїв на Україні в XVII–XVIII століттях» і отримав ступінь доктора історичних наук. З 1934 по 1977 рр., за винятком кількох військових років, він працював у Одеському кредитно-економічному інституті, перейменованому пізніше в Інститут народного господарства (сьогодні Одеський національний економічний університет). С.Я.Боровий підготував близько двохсот наукових публікацій. Відмінною особливістю його наукової роботи була багатоплановість інтересів. Це, природно, знайшло відображення і в структурі досліджень, що включали такі основні напрями:

1. Праці з історії єврейського народу. Сюди відносяться «Нариси історії євреїв в Україні в XVII–XVIII століттях», монографія «Єврейська землеробська колонізація в старій Росії» (1928), публікація «Євреї в Запорізькій Січі» (Історичний збірник АН СРСР, № 1, 1934), матеріали, що увійшли до колективної праці про Голокост.

2. Роботи, що присвячені історії міста Одеси, Одеської області та Південної України в цілому: два розділи у книзі «Одеса. Нарис міста-героя» (1957); Нарис історії Одеської області та м. Одеси в «одеському» томі «Історії міст та сіл»; стаття «Про деякі особливості аграрного устрою Південної України» в «Ежегоднике аграрной истории» (1964) та ін.

3. Дослідження з історії кредиту і банків, а саме: монографія «Кредит і банки Росії» (1958), публікації «Радищев про

кредит», «Декабристи про кредит»; статті про кредитну політику.

4. Публікації літературно-історичного характеру: «Міцкевич напередодні повстання декабристів» (Литературное наследство. – Т. 6. – 1956). «Про економічні погляди О.С.Пушкіна» (Сборник «Пушкин и его время». – Л., 1962), «Про реально-історичну основу сюжету «Мертвих душ» (Вопросы литературы. – № 4. – 1965).

Окрім того, Саул Якович був автором розділів у підручниках з історії народного господарства та статей в «Радянській історичній енциклопедії», «Української радянської енциклопедії» та «Енциклопедії народного господарства УРСР».

Науково-дослідницьку діяльність вченого відрізняла не тільки різноплановість інтересів. Він розробляв маловивчені, а часом і зовсім недосліджувані раніше проблеми. Працюючи над книгою «Кредит і банки Росії», вчений звертається до маловідомих матеріалів із фондів Міністерства фінансів, Комерційного та позикового банків, Особливої канцелярії по кредитній частині, особистої канцелярії Є.Канкріна. Були освоєні також невідомі до того фонди Комісії про комерцію, архіви Сенату та найвизначніших державних діячів того періоду.

Як і в повсякденному житті, у науковій роботі С.Я.Боровому були властиві обережність, уважність, докладність аргументів і думок, неквапливість, відповідальність і розвинене почуття обов'язку. Ці ж якості він цінував і в інших. Серед його знайомих і адресатів значилися відомий дослідник історії козацтва Д.Яворницький, академіки А.Нечкіна і Б.Греков, М.Рильський. Із М.Рильським він зустрічався і розмовляв під час його виступу в Одеському державному університеті.

На похвали професор був скупий, але про гідних людей завжди говорив з повагою. Майже з релігійним благоговінням він сприйняв вчинок київського історика В.Голобуцького, який прийняв у свою сім'ю фронтового друга І.Рознера. Допомігав тим, хто подавав надії в науці. Усі його аспіранти успішно захистили кандидатські дисертації. За рекомендацією С.Я.Борового молодого одесита, майбутнього доктора історичних наук С.Кульчицького взяли у відділ історії народного господарства та економічної думки АН УРСР, очолюваний Т.Дерев'янкіним. З останнім, людиною душевною і ввічливою,

він підтримував стосунки протягом багатьох років. Але малоосвічених і обмежених уникав, обурювався їх зарозумілістю і запеклим хамством. Пам'ятаю, з яким сарказмом розповідав цей вихований чоловік про виступ академіка Трохима Лисенко на одному з учених зібрань. «Скажіть мені ви, грамотії, – розпікав той дослідників, – на якій висоті летить довгоносик? Не знаєте?! А от дід Овсій знає: на висоті 90 сантиметрів! Ось чого вартує ваша наука!» С.Я.Боровий знав ціну таким діячам і, коли вони нахабно вривалися в світ його знань, давав їм гідну відсіч, вражаючи неспростовними фактами. Якось приніс він одному з обкомівських чиновників, що редагував збірник, свою статтю. Той прочитав її назву, посміхнувся і з почуттям тріумфуючої переваги прорік: «Що це ви пишете – «Теорії додаткової вартості» К.Маркса? Ви думаєте, їх було декілька?» Саул Якович не став заперечувати. Попросив на хвилинку відлучитися. Взяв відповідну роботу К.Маркса і ткнув носом «знавця»- невдачу прямо в заголовок.

Із владою у нього були особливі стосунки. Та підозрювала його в буржуазному націоналізмі. Справа доходила навіть до втрати роботи і вимушених покаянь. Це, однак, не змінило внутрішнього презирливо-глузливого відношення вченого до своїх гонителів. Він усвідомлював свою правоту і духовну нездоланність. Правлячу партійну еліту у вузькому колі називав клікою. Сміявся над побоюваннями пізнього Тіто з приводу майбутнього розпаду Югославії, вказуючи на історичні долі багатонаціональних імперій.

Вірив у Бога своїх батьків і своїх предків. Знав німецьку, французьку та давньоєврейську мови. І коли до Одеси потрапив пушкінський перстень, що колись зник, допитливі одесити попросили професора перекласти російською викарбуваний на ньому напис. Саул Якович зробив це. Староєврейський текст був такий: «Господи, допоможи тому, хто носить цей перстень». За своїм глибинним змістом ця коротка молитва нагадувала йому, я думаю, і сердечні побажання його батьків своєму синові: «Господи, допоможи йому». І, бачачи наполегливість, старанність, працьовитість їхнього сина, Творець не забув подвижника. Руах елохім (дух Божий) став його внутрішньою творчою силою, надією та опорою на шляху постійного самоствердження та пошуку істини.

Сьогодні, з вдячністю згадуючи цього відомого вченого, ми усвідомлюємо, що наша пам'ять повинна бути дієвою і в сенсі використання дослідницького досвіду попередників, і в сенсі продовження гуманістичних традицій пізнання, і в частині вдосконалення методологічного та практичного інструментарію історії економіки. Щоб духовний зв'язок епох і поколінь не переривався, а продовжував слугувати життєствердженню людини, його необхідно берегти, посилювати і розвивати. У зв'язку з цим видається необхідним:

- перевидання історико-економічних праць С.Я.Борового;
- підготовка науково-меморіального видання, присвяченого внеску вченого в науку та аналізу сучасних проблем економічної історії;
- подальший розвиток традиції дослідження історії інститутів, одним із місіонерів якої був С.Я.Боровий;
- реалізація сподівання історика на створення в Одесі історико-економічного та краєзнавчого щорічника. У цьому багатопрофільному виданні зацікавлені регіональна влада, громадські організації, викладачі вузів, усі, хто знає і любить наше місто.

Не можна не відзначити й таке: дні пам'яті дослідника Голокосту ще раз повертають нас і до полум'яніючих сторінок цієї трагедії, і до нашого морального обов'язку. А він нагадує нам про необхідність створення меморіалу одеситам, розстріляним фашистами під Отрадово, а також жінкам-селянкам, які рятували і ростили їхніх дітей.

Ювілей С.Я.Борового має також ще один особливо актуальний аспект. Він загострює нашу увагу до проблем сучасної економічної історії і дійсності. Ми, історики, не можемо не усвідомлювати, що дослідницький досвід наших попередників, ускладнення економічних систем, перехід цілого ряду країн до постіндустріального, мережевого етапу розвитку вимагають кардинального теоретико-методологічного оновлення цієї науки, зокрема, уточнення її предмета і методу. Таке переосмислення з позицій сучасного етапу ґенези історико-економічного знання приводить до висновку, що предметом історії економіки є дослідження процесу розвитку складних

соціально-економічних систем, притаманних їм явищ, тенденцій і суперечностей. Таке уточнення має дві взаємопов'язані переваги: відкриваються перспективи подальшого вдосконалення методології досліджень та істотно розширюються міждисциплінарні зв'язки економічної історії. На ґрунті пізнання динаміки складних систем вона зближується з макроекономічною теорією, а це, своєю чергою, відкриває можливості розроблення міждисциплінарних дослідницьких моделей. Одночасно постає проблема подальшого вдосконалення знань про внутрішньосистемну динаміку шляхом поглибленої інтеграції інверсійних уявлень про розвиток явищ і процесів. Еволюція розвинених економік, посилення ролі інтелектуального капіталу визначають також і необхідність нових підходів до розуміння і пізнання духовної складової процесу розвитку складних систем.

І тут ми знову повертаємося до нашого ювіляра. Питається: як, а точніше – завдяки чому цей опозиціонер, що перебував у антагоністичних відносинах з існуючою владою і життєвими обставинами, міг вистояти, відвоювати простір особистої та творчої свободи? Вже побіжне знайомство з біографією гуманітарія підказує нам, що це стало можливим переважно завдяки особливостям структури та змісту його духовного світу. Саме духовність, привнесена батьками, сім'єю, релігією, культурою, власними зусиллями індивіду, забезпечила його життєствердження, інтелектуальну та соціальну конкурентоспроможність. Це, а також численні факти з біографій інших учених підсилюють наш інтерес до змісту матриці духовних, сутнісних сил особистості: мислення, знання, почуттів, умінь і навичок, талантів, моральних установок, святинь і цінностей.

На цьому ґрунті в економічній історії окреслюється уявлення про духовні продуктивні сили людини і сферу їх зовнішнього застосування, що складають разом поняття життєдіяльності. Дослідження особливостей і тенденцій цього комплексу в теперішній час є однією з основних задач історико-економічного аналізу. Якість життєдіяльності людини стає основним показником ефективності та перспектив розвитку соціально-економічних систем.

Але поняття духовних продуктивних сил можна перенести і на сім'ю, організацію, громадянське суспільство, еліту. У

цьому випадку ми прийдемо до висновку, що всі перераховані елементи, поряд з наукою, просвітою, культурою, утворюють духовні продуктивні сили суспільства – серцевинну складову процесу розвитку економічних систем. Її перетворення в динамічне кластерно-інноваційне утворення – проблема номер один для всіх держав, що з'явилися на пострадянському просторі. Це завдання може бути вирішене тільки в ході поетапної, глибокої духовної реформації суспільств. В її структурі, треба думати, знайдеться місце і для досвіду духовних подвижників минулого, і для оновленої історії економіки, що включила в предмет пізнання систему інститутів, духовно-сутнісних сил людини і суспільства, дослідження та проектування інверсійних процесів. І це буде ще одним підтвердженням нашої надії на те, що в цивілізованому суспільстві не забудеться, не розсіється, не зникне все вистраждане, зважене, добре продумане справжніми легіонерами Духа. А його акумуляція, в кінцевому рахунку, стане основою істотного підвищення інтелектуальної та економічної конкурентоспроможності суспільства.

Хотілося б вірити в цей оптимістичний варіант. Сумно усвідомлювати, однак, що над реалізацією подібних можливостей, як і над безкорисливою творчістю гуманітаріїв, завжди нависало свинцеве небо нашої соціальної дійсності. На її домінуючу особливість указував ще Д.Фонвізін: «Хто може – грабує, хто не може – краде, душі знемагають, серця розбещуються, образ думок стає низьким і презирливим». Здавалося б, пострадянська демократія може змінити ситуацію. Але і вона виявляється малодієвою не стільки в силу своєї молодості, скільки в силу історично притаманних їй недоліків. Саме тому так адекватна нашому часу її характеристика, дана тисячоліття назад Аристотелем: «В умовах демократії правління в державі захоплюють випадкові, непідготовлені до управління країною люди, як правило, демагоги, які роздають направо і наліво найнездійсненніші обіцянки, що є, по суті, шахрайством, яким потрібно тільки швидко особисте збагачення будь-яким, навіть найбруднішим способом».

Але це лише одна з руйнівних тенденцій сучасності. Загалом же давня смертельна схватка сил корисливості, соціального лицемірства, невігластва, нігілізму із силами, що від-

стоюють традиційні цінності людства, соціальної справедливості, гуманізму, не тільки триває, а й стає все більше запеклою. І в цій боротьбі кожний справжній гуманітарій є бійцем, що захищає рубежі цивілізації.

Саме з цих позицій ми і розглядаємо життєвий і творчий шлях нашого ювіляра, який усвідомлював свою просвітницьку місію і свою відповідальність за долю культури. В країні з відсутністю традиційної еліти потреба в людях такого роду стає все більш гострою. Саме від них залежить рівень розвитку суспільної думки, якість інститутів і прийнятих рішень. Тому кожен, хто покликаний суспільством на зміну подвижнику-попереднику, зобов'язаний постійно примножувати свої зусилля і, подібно нашому ювілярові, усвідомлювати себе не тільки професіоналом, а й посланцем Гуманітарія, розіп'ятого на хресті. Посланцем, який діє від імені Отця і Сина і Святого Духа, що одухотворяє, перетворює і захищає людину.

Праці з наукового доробку професора С.Я. Борового

1. Боровой С.Я. Нариси з історії єврейської книги / С.Я. Боровой // Бібліологічні вісті. – 1925. – № 1–2. – С. 47–58 ; 1926. – № 1. – 1926. – С. 36–48.
2. Боровой С.Я. Еврейская земледельческая колонизация в старой России: политика – идеология – хозяйство – быт : по архивным материалам / Саул Яковлевич Боровой. – М. : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1928. – 200 с.
3. Боровой С.Я. Архивні методи в бібліотечній роботі / С.Я. Боровой // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – 1929. – № 3. – С. 55–61.
4. Боровий С.А. Євреї в Запорозькій Січі / Боровий С.А. // Праці Інституту єврейської культури ВУАН. – К., 1930.
5. Боровой С.Я. Наукова бібліотека в сучасних умовах / С.Я. Боровой. – К., 1930.
6. Боровой С. Одесская Государственная Научная библиотека в послеоктябрьский период / С. Боровой // Исторический очерк / Одес. Гос. науч. б-ка им. А.М. Горького. – О. : [б. и.], 1941. – С. 89–116.
7. Боровой С.Я. Кредит и банки России (середина XVII в. – 1861 г.) / Боровой С.Я. – М. : Госфиниздат, 1958. – 288 с.
8. Боровий С.Я., Введенський А.О. Нова книга з джерелознавства / С.Я. Боровий, А.О. Введенський // Український історичний журнал. – 1959. – № 5. – С. 142–144.

9. Боровой С.Я. Франция и внешнеторговые операции на Черном море в последней трети XVIII – начале XIX в. / С.Я. Боровой // Французский ежегодник за 1961 год. – М., 1962. – С. 496–506.
10. Боровой С.Я. О некоторых особенностях аграрного строя Степной Украины в предреформенный период / С.Я. Боровой // ЕАИВБ за 1962 г. – Минск, 1964. – С. 368–377.
11. Боровой С.Я. К вопросу о применении наемного труда в помещичьих хозяйствах Степной Украины в предреформенный период / С.Я. Боровой // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1965 г. – М., 1970.
12. Боровой С., Ковбасюк С., Першина З. З приводу замітки про заснування Одеси / Боровой С., Ковбасюк С., Першина З. // Український історичний журнал. – 1966. – № 9. – С. 158.
13. Боровой С.Я. До питання про становище України в період капіталізму / С.Я. Боровой // УІЖ. – 1967. – № 8. – С. 115–121.
14. Боровой С.Я. К истории создания Одесского археологического отделения и его археографического отделения / С.Я. Боровой // Археографический ежегодник АН СССР за 1978 г. – М., 1979. – С. 101.
15. Боровой С.Я., Коциевский А.С. Основные этапы аграрного освоения Степной Украины / С.Я. Боровой, А.С. Коциевский // ЕАИВБ за 1969 г. – К., 1979. – С. 63–71.
16. Історичні зошити: Боровой С.Я. Гибель еврейского населения Одессы во время фашистской оккупации. Препринт № 4 / С.Я. Боровой; Академія наук Української РСР. Інститут історії. – К., 1991. – 33 с.
17. Боровой С.Я. Воспоминания / Саул Яковлевич Боровой. – М.; Иерусалим: Гешарим, 1993. – 384 с.
18. Боровой С.Я. Национально-освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейское население Украины / Саул Яковлевич Боровой. – [Б. м.], [б. г.]. – С. 81–124.
19. Боровой С.Я. Еврейские газеты пред судом «ученых евреев» / Саул Яковлевич Боровой. – [Б. м.], [б. г.]. – С. 283–293.
20. Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха «хмельниччины»). Исследование, перевод и комментарии С.Я. Борового. – М.-Иерусалим, 1997.
21. Боровой С.Я. А.А. Скальковский и его работы по истории Южной Украины // Записки Одесского археологического общества. – Одесса, 1960. – Вып. 1.– С. 175–186.

Публікації про С.Я. Борового

1. Историк-экономист С.Я. Боровой и проблемы современной истории экономики: к 110-летию со дня рождения С.Я. Борового: монография / М.И. Зверьяков, Н.А. Уперенко, А.З. Подгорный [и др.]; под ред. М.И. Зверьякова, Н.А. Уперенко. – О.: Бахва, 2013. – 276 с.
2. Соколянський М. Долго и счастливо / М. Соколянський // Боровой Саул. Воспоминания. – М.-Иерусалим, 1993. – С. 5–18.
3. Ганелин Р.Ш., Лебедев С.К., Лур'є Я.С., Тартаковский А.Г. С.Я. Боровой (1903–1989) / Р.Ш. Ганелин, С.К. Лебедев, Я.С. Лур'є // ОИ. – 1994. – № 3. – С. 161–170.
4. Андреев В.М. С.Я. Боровий: матеріали до біографії та бібліографії / В.М. Андреев, Н.М. Чермошнцева // Південний архів: Зб. наук. праць: Історичні науки. – Вип. 10. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – С. 62–76.
5. Одесса и еврейская цивилизация: к 100-летию со дня рождения Саула Борового: 2-я междунар. научная конф. (Одесса, 10–12 нояб. 2003 г.): сб. материалов конф. / Междунар. обществ. орг. «Евр. Общин. Центр «Мигдаль»». – Одесса: Студия «Негоциант», 2004. – 248 с.
6. Музичко О. Дослідження історії євреїв в Україні в часи козацької революції 1648–1657 років в працях С.Я. Борового / О. Музичко // Одесса и еврейская цивилизация. Сб. материалов конференции. – Одесса, 2004. – С. 107–114.
7. Андреев В.М., Чермошнцева Н.М. Саул Боровий: єврейський вектор історії України / В.М. Андреев, Н.М. Чермошнцева. – Херсон – Нікополь, 2010. – 191 с.

Транслітерований список літератури

Praci z naukovogo dorobku profesora S.Ja. Borovogo

1. Borovoj S.Ja. Narisy z istorii' jevrejs'koi' knygy / S.Ja. Borovoj // Bibliologichni visti. – 1925. – № 1–2. – S. 47–58; 1926. – № 1. – 1926. – S. 36–48. [in Ukrainian]
2. Borovoi S.Ya. Evreiskaya zemledel'cheskaya kolonizatsiya v staroi Rossii: politika – ideologiya – khozyaistvo – byt: po arkhivnym materialam / Saul Yakovlevich Borovoi. – M.: Izd. M. i S. Sabashnikovykh, 1928. – 200 s. [in Russian]
3. Borovoj S.Ja. Arhivni metody v biblioteknij roboti / S.Ja. Borovoj // Zhurnal bibliotekoznavstva ta bibliografii'. – 1929. – № 3. – S. 55–61. [in Ukrainian]

4. Borovyj S.A. Jevrei' v Zaporoz'kij Cichi / Borovyj S.A. // Praci Instytutu jevrejs'koi' kul'tury VUAN. – K., 1930. [in Ukrainian]
5. Borovoj S.Ja. Naukova biblioteka v suchasnyh umovah / S.Ja. Borovoj. – K., 1930. [in Ukrainian]
6. Borovoi S. Odesskaya Gosudarstvennaya Nauchnaya biblioteka v posleoktyabr'skii period / S. Borovoi // Istoricheskii ocherk / Odes. gos. nauch. b-ka im. A.M. Gor'kogo. – O. : [b. i.], 1941. – S. 89–116. [in Russian]
7. Borovoi S.Ya. Kredit i banki Rossii (seredina XVII v. – 1861 g.) / Borovoi S.Ya. – M. : Gosfinizdat, 1958. – 288 s. [in Russian]
8. Borovyj S.Ja., Vvedens'kyj A.O. Nova knyha z dzhereloznavstva / S.Ja. Borovyj, A.O. Vvedens'kyj // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1959. – № 5. – S. 142–144. [in Ukrainian]
9. Borovoi S.Ya. Frantsiya i vneshnetorgovyie operatsii na Chernom more v poslednei treti XVIII – nachale XIX v. / S.Ya. Borovoi // Frantsuzskii ezhegodnik za 1961 god. – M., 1962. – S. 496–506. [in Russian]
10. Borovoi S.Ya. O nekotorykh osobennostyakh agrarnogo stroya Stepnoi Ukrainy v predreformennyi period / S.Ya. Borovoi // EAIVE za 1962 g. – Minsk, 1964. – S. 368–377. [in Russian]
11. Borovoi S.Ya. K voprosu o primenenii naemnogo truda v pomeshchich'ikh khozyaistvakh Stepnoi Ukrainy v predreformennyi period / S.Ya. Borovoi // Ezhegodnik po agrarnoi istorii Vostochnoi Evropy 1965 g. – M., 1970. [in Russian]
12. Borovoj S., Kovbasjuk S., Pershyna Z. Z pryvodu zamitky pro zasnuvannja Odesy / Borovoj S., Kovbasjuk S., Pershyna Z. // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1966. – № 9. – S. 158. [in Ukrainian]
13. Borovoj S.Ja. Do pytannja pro stanovyshe Ukrai'ny v period kapitalizmu / S.Ja. Borovoj // UIZh. – 1967. – № 8. – S. 115–121. [in Ukrainian]
14. Borovoi S.Ya. K istorii sozdaniya Odesskogo arkheologicheskogo otdeleniya i ego arkheograficheskogo otdeleniya / S.Ya. Borovoi // Arkheograficheskii ezhegodnik AN SSSR za 1978 g. – M., 1979. – S. 101. [in Russian]
15. Borovoi S.Ya., Kotsievskii A.S. Osnovnye etapy agrarnogo osvoeniya Stepnoi Ukrainy / S.Ya. Borovoi, A.S. Kotsievskii // EAIVE za 1969 g. – K., 1979. – S. 63–71. [in Russian]
16. Istorichni zoshiti: Borovoi S.Ya. Gibel' evreiskogo naseleniya Odessy vo vremya fashistskoi okkupatsii. Preprint № 4 / S.Ya. Borovoi ; Akademiya nauk Ukraïns'koï RSR. Institut istorii. – K., 1991. – 33 s. [in Russian]
17. Borovoi S.Ya. Vospominaniya / Saul Yakovlevich Borovoi. – M. ; Ierusalim : Gesharim, 1993. – 384 s. [in Russian]

18. Borovoi S.Ya. Natsional'no-osvoboditel'naya voina ukrainskogo naroda protiv pol'skogo vladychestva i evreiskoe naselenie Ukrainy / Saul Yakovlevich Borovoi. – [B. m.], [b. g.]. – S. 81–124. [in Russian]
19. Borovoi S.Ya. Evreiskie gazety pred sudom «uchenykh evreev» / Saul Yakovlevich Borovoi. – [B. m.], [b. g.]. – S. 283–293. [in Russian]
20. Evreiskie khroniki KhVII stoletiya (Epokha «khmel'nichchiny»). Issledovanie, perevod i kommentarii S.Ya. Borovogo. – M.-Ierusalim, 1997. [in Russian]
21. Borovoi S.Ya. A.A. Skal'kovskii i ego raboty po istorii Yuzhnoi Ukrainy // Zapiski Odesskogo arkheologicheskogo obshchestva. – Odessa, 1960. – Vyp. 1.– S. 175–186. [in Russian]

Publikacii' pro S.Ja. Borovogo

1. Istorik-ekonomist S.Ya. Borovoi i problemy sovremennoi istorii ekonomiki: k 110-letiyu so dnya rozhdeniya S.Ya. Borovogo : monografiya / M.I. Zveryakov, N.A. Uperenko, A.Z. Podgornyi [i dr.]; pod red. M.I. Zveryakova, N.A. Uperenko. – O. : Bakhva, 2013. – 276 s. [in Russian]
2. Sokolyanskii M. Dolgo i schastlivo / M. Sokolyanskii // Borovoi Saul. Vospominaniya. – M.-Ierusalim, 1993. – S. 5–18. [in Russian]
3. Ganelyn R.Sh., Lebedev S.K., Lur'je Ja.S., Tartakovskij A.G. S.Ja. Borovoj (1903–1989) / R.Sh. Ganelyn, S.K. Lebedev, Ja.S. Lur'je // OY. – 1994. – № 3. – S. 161–170. [in Ukrainian]
4. Andrjejev V.M. S.Ja. Borovyj: materialy do biografii' ta bibliografii' / V.M. Andrjejev, N.M. Chermoshenceva // Pivdennyj arhiv: Zb. nauk. prac': Istorychni nauky. – Vyp. 10. – Herson : Vyd-vo HDU, 2003. – S. 62–76. [in Ukrainian]
5. Odessa i evreiskaya tsivilizatsiya: k 100-letiyu so dnya rozhdeniya Saula Borovogo : 2-ya mezhdunar. nauchnaya konf. (Odessa, 10–12 noyab. 2003 g.) : sb. materialov konf. / Mezhdunar. obshchestv. org. «Evr. Obshchin. Tsentr «Migdal'». – Odessa : Studiya «Negotsiant», 2004. – 248 s. [in Russian]
6. Muzychko O. Doslidzhennja istorii' jevrei'v v Ukrai'ni v chasy kozac'koi' revolucii' 1648–1657 rokiv v pracjah S.Ja. Borovogo / O. Muzychko // Odessa y evrejskaja cyvylyzatsiya. Sb. materyalov konferencyy. – Odessa, 2004. – S. 107–114. [in Ukrainian]
7. Andrjejev V.M., Chermoshenceva N.M. Saul Borovyj: jevrejs'kyj vektor istorii' Ukrai'ny / V.M. Andrjejev, N.M. Chermoshenceva. – Herson – Nikopol', 2010. – 191 s. [in Ukrainian]

Одержано 10.01.2014 р.